

ПАНДЕМИЯ ШАРОИТИДА ФОРС-МАЖОР

Ўзбекистондаги энгиб бўлмас куч ҳолатлари бўйича эслатма

Ҳозирги кунда бутун дунёни қамраб олган янги COVID-19 коронавирус инфекцияси пандемияси дунёнинг аксарият иқтисодиётларига жиддий таъсир кўрсатди. Шубҳасиз, иқтисодий нуқтаи назардан, бошқа субъектлар қаторида, тадбиркорлар ҳам, карантиннинг объектив ҳолатлари туфайли тугалланиш, банкротлик ёки оғир молиявий аҳволни истисно этмайдиган қийин вазиятга тушиб қолдилар.

INTERLEX юридик фирмаси, Тошкент давлат юридик университети юридик клиникаси билан биргаликда, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги тадбиркорлик субъектлари учун, салбий оқибатларнинг олдини олишдаги бирламчи огоҳлантирувчи чораларни кўришда кўмак берадиган эслатмани ишлаб чиқди.

Ушбу ҳужжат Ўзбекистон Республикаси миллий қонунчилиги нормалари ҳамда форс-мажор ҳолатларига оид энг илғор халқаро амалиётга асосланади.

1. Қайси белгилар энгиб бўлмас куч (форс-мажор) ҳолатларига хосдир?

Энгиб бўлмайдиган кучлар ҳолатларига (форс-мажорга) қуйидаги белгилар хосдир:

- **ностандартлик**, ҳар бир ҳолатга нисбатан алоҳида ёндошишга бўлган зарурат;
- **олдини олиш мумкин эмаслиги**, яъни томонлар шартнома тузиш пайтида вазиятнинг пайдо бўлишини олдиндан кўра олмайдилар;
- **шартнома томонларининг хоҳиш-иродасидан мустақиллиги**, бу ҳолат юзага келишида томонларнинг дахлдорлиги истисно қилинади;
- **ҳолатнинг муқаррарлиги**, томонларда унинг юз беришига ҳам, оқибатларга ҳам таъсир қилиш имконияти мавжуд эмаслиги.

2. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигидаги форс-мажор ҳақида нима дейилади?

Форс-мажор, юридик категория сифатида, ЎЗР Фуқаролик кодексининг **333-моддаси 3-қисмида** мажбуриятни бажармаслик ёки лозим даражада бажармаслик учун жавобгарликдан озод қилиш асоси сифатида берилган.

Ушбу ҳуқуқ нормаси мазмунига кўра, башарти, қонунда ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда мажбуриятни

бажармаган ёки лозим даражада бажармаган шахс мажбуриятни лозим даражада бажаришга енгиб бўлмайдиган куч, яъни **фавқулодда** ва муайян шароитларда **олдини олиб бўлмайдиган** вазиятлар (форс-мажор) туфайли имкон бўлмаганлигини исботлай олмаса, жавобгар бўлади. Қарздорнинг шартлашувчи шериклари томонидан мажбуриятларнинг бузилиши, мажбуриятни бажариш учун зарур товарларнинг бозорда йўқлиги, қарздорда зарур пул маблағларининг бўлмаганлиги бундай вазиятлар жумласига кирмайди

Қонун ҳужжатларида **"фавқулодда"** ва **"енгиб бўлмайдиган"** вазиятларга айнан нима кириши кўрсатилмаган, шунингдек, бунга тегишлилик мезонлари мавжуд эмас. Шу билан бирга, ушбу масала маълум даражада Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати қарорларида ҳал қилинган.

Хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 15 февралдаги 63-сон қарори билан тасдиқланган Енгиб бўлмайдиган кучлар (форс-мажор) ҳолатларини тасдиқлаш тартиби тўғрисидаги низомнинг 2-бандига мувофиқ, енгиб бўлмайдиган кучлар (форс-мажор) ҳолатлари — бу томонларнинг иродаси ва фаолиятларига боғлиқ бўлмаган **табиат ҳодисалари** (зилзила, қўчки, бўрон, қурғоқчилик ва бошқалар) ёки **ижтимоий-иқтисодий ҳолатлар** (уруш ҳолати, қамал, давлат манфаатларини кўзлаб импорт ва экспортни тақиқлаш ва бошқалар) сабабли юзага келган шароитларда томонларга қабул қилинган мажбуриятларни бажариш имконини бермайдиган фавқулодда, олдини олиб бўлмайдиган ва қўтилмаган ҳолатлардир.

3. Оммавий эпидемиялар (пандемия), шу жумладан COVID-19 билан боғлиқ вазият, форс-мажор ҳолати бўладими?

Эпидемиянинг ўзи форс-мажор ҳолати сифатида тан олинishi мумкин эмас. Агар эпидемия (пандемия) туфайли қарздор мажбуриятини бажара олмаса ва қарздорнинг ўрнида бўлган бошқа исталган шахс ҳам уни бажара олмаганида, у ҳолда эпидемия форс-мажор ҳолати деб ҳисобланиши мумкин.

*Афсуски, баъзи маҳаллий ОАВлари ижтимоий тармоқларда ва ўз сайтларида ҳуқуқий-норматив ҳужжатлар тўғрисидаги маълумотларни чоп этишиб, уларни форс-мажор сифатида талқин этишади. Улар ўқувчиларни, энди аввал тузилган шартномалар автоматик равишда бекор қилинишига ишонтиришмоқда. **Аммо аслида бу ҳақиқатга тўғри келмайди!***

Бундай вазиятда судда жисмоний ёки юридик шахс ўз мажбуриятларини айнан юзага келган вазият оқибатида, хусусан коронавирус туфайли, масалан, карантин ва чекловлар жорий этилиши муносабати билан бажара олмаганлигини исботлаши керак. Бундан ташқари, шартнома тузилган ва амалда бажарилиши лозим бўлган жой катта аҳамиятга эга.

4. Агар ҳукумат коронавирусни ўз қарори билан форс-мажор сифатида тан олса, қарздор мажбуриятни бажаришни тўхтатиши мумкинми?

Йўқ, мумкин эмас. Ҳукумат қарори шартнома муносабатларига бевосита, конкрет ҳолатлардан ажратилган ҳолда таъсир кўрсатиши мумкин эмас. Агар низо юзага келса, бу қарор **муҳим бўлади, аммо ҳал қилувчи аҳамият касб этмайди.**

Форс-мажор бошлангани ҳақида билдирган томон форс-мажор вазиятининг шартнома мажбуриятларини бажарилишига **бевосита таъсирини исботлаши шарт.**

Бунда шуни ҳисобга олиш керакки, ЎЗР Президентининг 19.03.2020 йил ПФ-5969-сон Фармони 22-бандига мувофиқ, **Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги, Савдо-саноат палатаси** уч кун муддатда чекловлар амал қиладиган давр учун енгиб бўлмайдиган кучлар (форс-мажор) ҳолатлари келиб чиққанлиги ҳақида расмий хабарнома эълон қилиш ҳамда хўжалик юритувчи

субъектларнинг мурожаатлари асосида бир кунлик муддатда тегишли сертификатлар бериш топширилган.

*Жавобгарликдан озод қилиш учун енгиб бўлмайдиган куч шунчаки вужудга келмай, балки шахснинг фаолиятига таъсир қилиши ҳамда бунинг натижасида у шартнома бўйича мажбуриятни бажаришга объектив равишда имконияти мавжуд бўлмаслиги шарт. Яъни, **енгиб бўлмайдиган куч** (бизнинг ҳолатда - пандемия) **ва мажбуриятни бажармаслик ўртасида сабабий боғлиқлик бўлиши керак.***

5. Форс-мажор ҳолати юзага келганда қарздор авваламбор қандай чораларни кўриши керак?

- Зудлик билан зиммасига мажбуриятни юклаган барча шахсларни ёзма равишда хабардор қилиш (айрим ҳолатларда бу форс-мажорни қўллашнинг мажбурий талаби ҳисобланади, яъни агар хабарнома берилмаса, демак форс-мажор ҳам мавжуд эмас). Шунчаки электрон почта орқали хат ёзиш эмас, балки буюртма хат орқали вазиятга ҳавола қилган ҳолда юбориш муҳим. Хат нусхаси, буюртма хатга иловалар рўйхати ва почта идентификаторига эга чек Сизда хабарнонани исботи сифатида сақланиб қолиши зарур;
- Ўз хатти-ҳаракатларини бажармаслик оқибатида юзага келадиган зарарни камайтириш учун барча зарур чораларни кўриш;
- Мажбуриятларни бажаришга тўсқинлик қилаётган ҳолатлар бекор бўлганидан сўнг, масалан, ишлашга руҳсат берилганидан сўнг - бажарилиши лозим бўлган ишни қилиб бериши керак (башарти бу вақтгача хабарномага жавобан контрагентлардан битимни бекор қилиш ва пулни қайтариш талаби олинмаган бўлса). Бунда томонлар ЎзР ФКнинг 349-350-мод. ҳавола қилиши мумкин;
- Суд муҳокамаси бўлиши эҳтимолидан келиб чиқиб, форс-мажор ҳолатини тасдиқловчи ҳужжатли далилларни тўплаш. Бундай далилларга: Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги берган маълумотнома/сертификатлари, ҳокимият органларининг тақиқловчи хатлари ва эксперт хулосалар киради.

Форс-мажор вазияти юзага келган ёки тугаган тақдирда, томонлар бир-бирини ёзма равишда хабардор қилади. Бундан ташқари, агар қарздор мажбуриятни бажармаслик муносабати билан контрагентга етказиладиган зарарга қандайдир таъсир кўрсатиши мумкин бўлса, қарздор бундай зарарни камайтириш учун ҳар қандай чораларни кўриши шарт.

6. Қарздор форс-мажор ҳолати юзага келганини қандай воситалар орқали тасдиқлаши мумкин?

Ташқи иқтисодий фаолият шартномаларига оид ҳолатлар мавжуд бўлганда, форс-мажор ҳолати тўғрисида сертификат олиш учун Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар ва ташқи савдо вазирлигига мурожаат қилиш зарур. Вазирликка мурожаат қилиш ҳамда ташқи иқтисодий битимлар ва халқаро шартномалар шартларига мувофиқ, республика ҳудудида юзага келган форс-мажор ҳолатлари тўғрисида сертификат олиш тартиби, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 15.02.2005 йилдаги 63-сон қарори билан тасдиқланган Енгиб бўлмайдиган кучлар (форс-мажор) ҳолатларини тасдиқлаш тартиби тўғрисидаги низом билан белгиланади.

Муҳими, қонунчилик форс-мажор ҳолатини, масалан, ИИБ, ФВВ, метеорология хизмати ва бошқалар томонидан берилган ҳокимият ҳужжатлари билан тасдиқлашга монелик қилмайди, бу маҳаллий (ўзбек) компаниялар ўртасида низолар юзага келганда муҳим аҳамият касб этади.

Бундан ташқари, томонлар шартноманинг форс-мажор ҳолати тўғрисидаги изоҳларида мавжуд қоидаларга асосланиб, форс-мажор ҳолатлари юз берганлиги фактини исботлаши мумкин.

7. Қарздор, форс-мажор ҳолати юзага келганини тасдиқловчи ҳужжатга эга бўлгани ҳолда, контрагентни энгиб бўлмас куч (форс-мажор) ҳолати юз берганлиги тўғрисида хабардор қилиш мажбуриятини бажармади. Мазкур ҳолат, шартномага нисбатан форс-мажор ҳолати қоидаларини қўллашга тўсқинлик қиладиган сабаб бўлиши мумкинми?

Бизнингча, бундай ҳолат шартномада ёзилган қоидаларга боғлиқ. Мабодо, шартномада энгиб бўлмайдиган куч тўғрисида хабардор қилмаслик ёки ўз вақтида хабар бермаслик, томонни ушбу ҳолатга ҳавола қилиш ҳуқуқидан маҳрум қилиши тўғридан-тўғри кўрсатилган бўлса, бу форс-мажор ҳолатига оид қоидаларни қўллашга тўсқинлик қилиши мумкин. Агар шартномада томонлар учун форс-мажор ҳолатлари тўғрисида хабардор қилиш юзасидан маълум муддат берилган бўлса, аммо мазкур мажбуриятни бажармаслик оқибатлари кўрсатилмаган бўлса, бу ҳолда, форс-мажор қоидалари, тегишли томон ўз контрагентини қайд этилган ҳолатлар ҳақида хабардор қилгунига қадар вақт давомида қўлланилмаслиги лозим.

Коронавирус муносабати билан энгиб бўлмайдиган куч (форс-мажор) ҳолати юз бериши тўғрисидаги хабарнома, компания контрагентни виждонан ва ўз вақтида хабардор қилганлиги исботи ҳисобланади. Хабарнома билан қандай ишлаш, уни қандай тартибда юбориш ва матнда нимани кўрсатиш, шартнома шартларига боғлиқ. Томонлар унга форс-мажор ҳолатларига оид бўлимни киритиши ва тафсилотларни белгилаши мумкин. Бундай ҳолда белгиланган тартибга риоя қилиб, ҳаракат қилиш керак. Агар шартномада бундай бўлим бўлмаса ёки унда айрим тафсилотлар бўлмаса, ҳар қандай ҳолатда контрагентни хабардор қилиш шарт. Хабарномада мажбуриятларнинг бажарилишига таъсир қиладиган сабабни кўрсатиш лозим.

Шартномада форс-мажор ҳаволаси мавжуд бўлмаган тақдирда, ЎзР ФК 333, 349-350-моддаларида назарда тутилган қоидаларга амал қилиш керак.

8. Форс-мажор ҳолати юз берганида, тадбиркорлик субъектлари солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар борасида нима қилиши лозим?

Шахсининг солиққа оид ҳуқуқбузарлик содир этганлиқдаги айбини истисно қиладиган ҳолатлар деб қуйидагилар эътироф этилади:

солиққа оид ҳуқуқбузарлик белгилари бўлган қилмишнинг табиий офат ёки бошқа фавқулодда ва бартараф этиб бўлмайдиган ҳолатлар оқибатида содир этилганлиги. Мазкур ҳолатлар ҳаммага маълум фактларнинг мавжудлиги, оммавий ахборот воситаларида эълон қилинган маълумотлар ва исботлаш учун махсус воситалар талаб этилмайдиган бошқа усуллар билан аниқланади (ЎзР Солиқ кодекси 215-мод. 1-қ, 1-б. (янги таҳрирда).

Шунингдек, ЎзР Президентининг 03.04.2020 йилдаги «Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5978-сон Фармонида мувофиқ қатор имтиёз ва энгилликлар берилган, хусусан:

- карантин тадбирлари даврида ўз фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар учун жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи қатъий белгиланган суммасини ва ижтимоий солиқни ҳисоблаш тўхтатилган;
- ўз фаолиятини тўхтатган ва (ёки) товарлар (хизматлар) реализациясидан тушуми жорий йилнинг биринчи чорагидаги ўртача ойлик миқдорига нисбатан 50 фоиздан кўпроққа камайган микрофирма, кичик корхона ва якка тартибдаги тадбиркорларга

солиқ органларини хабардор қилган ҳолда 2020 йил 1 октябрга қадар қуйидаги солиқларни фоизсиз кечиктириш (бўлиб-бўлиб тўлаш) ҳуқуқи тақдим этилган:

- маҳаллий давлат ҳокимияти органларига ариза бермасдан туриб айланмадан олинадиган солиқ, мол-мулк солиғи, ер солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ бўйича — уларни кейинчалик 12 ой давомида тенг улушларда тўлаш шарти билан;
- ижтимоий солиқ бўйича — уни кейинчалик 6 ой давомида тенг улушларда тўлаш шарти билан.
- жорий йилнинг охирига қадар спирт, алкоголь маҳсулотлари, шу жумладан вино ва пиво учун акциз солиғи, шунингдек, бензин, дизель ёқилғиси ва газни якуний истеъмолчиларга реализация қилишдаги акциз солиғининг амалдаги ставкалари сақланиб қолинган;
- юридик шахслар томонидан газ ва электр энергияси бўйича олдиндан ҳақ тўлаш тўғрисидаги мажбурий талаб 30 фоизгача пасайтирилган.

9. Қарздор форс-мажор ҳолати тўғрисида хабардор қилганлиги сабабли контрагент шартномани бекор қилишга ҳақлими?

Бу шартномада нима кўрсатилганига боғлиқ бўлади. Умумий қоида тариқасида, контрагент мажбурият бажарилишида манфаат йўқотса, шартномани бекор қилиши мумкин. Аммо контрагент, форс-мажор келиб чиқишига сабаб бўлган ҳолатлар йўқолгандан сўнг, мажбурият бажаришдан манфаатдор эмаслиги аниқ сабабларини асослаб бериши шарт.

Агар, ҳавола қилинаётган тўсқинлик давомийлиги шартлашаётган томонлар, улар шартнома тузишда умид қилишга ҳақли бўлган нарсадан кўп даражада маҳрум бўлсалар, томонлардан исталгани тегишли томонни хабардор қилган ҳолда, шартномани бекор қилишга ҳақлидир.

10. Агар форс-мажор ҳолати юзага келишидан бир неча ой олдин томонлар ўтрасида низо пайдо бўлса, аммо судга даъво киритиш муддати тугаётган бўлса, нима қилиш керак?

ЎзР Фуқаролик кодексига кўра, агар даъво қўзғатилиши учун муайян шароитларда олдини олиб бўлмайдиган фавқулодда ҳодиса (енгиб бўлмас куч) тўсқинлик қилган бўлса, даъво муддатининг ўтиши тўхтатилади (ЎзР ФК 156-мод. 1-қ. 1-б.). Бироқ, шуниси муҳимки, ҳолатлар айнан «енгиб бўлмас куч» сифатида топиллиши шарт, шундагина қонунчиликда даъво муддати ўтишининг тўхтатилиши кўзда тутилган.

Шуни ҳам ҳисобга олиш лозимки, енгиб бўлмас куч ҳолати даъво муддати ўтиши сўнгги олти ойи давомида юзага келган ёки давом этган бўлса, даъво муддати ўтиши тўхтатилади, мазкур муддат олти ойдан кам бўлса, — даъво муддатига қадар тўхтатилади.

11. Форс-мажор ҳолати юзага келиши шартнома бўйича мажбуриятларни умуман бажармасликка имкон берадими, ёхуд бу мажбуриятни бажариш муддати ўтганида неустойка тўлашдан озод қиладими?

ЎзР ФК 333-моддасига кўра, тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда мажбуриятни бажармаган ёки лозим даражада бажармаган шахс мажбуриятни лозим даражада бажаришга енгиб бўлмайдиган куч, яъни фавқулодда ва муайян шароитларда олдини олиб бўлмайдиган вазиятлар (форс-мажор) туфайли имкон бўлмаганлигини исботлай олмаса, жавобгар бўлади. Демак, маълум ҳолатни форс-мажор деб топиш контрагентни фуқаролик-ҳуқуқий, масалан, неустойка (жарима, пеня) тўлаш шаклидаги жавобгарликдан озод этади.

Мажбуриятнинг ўзига келсак, **форс-мажор ҳолатларининг вужудга келиши, башарти мазкур ҳолатлар барҳам топганидан сўнг бажариш имконияти сақланиб қолса, ўз-ўзидан қарздорни мажбуриятини бекор қилмайди.** Агар қарздор муддатни ўтказиб юборгани туфайли, кредиторда қарздор томонидан мажбурият бажарилишига манфаати йўқолган бўлса, у бир томонлама равишда шартномани бекор қилишга ҳақли. Бунда қарздор, форс-мажор ҳолати туфайли мажбуриятни кечиктириш натижасида етказилган зарар учун жавобгар бўлмайди.

Енгиб бўлмайдиган кучнинг мавжудлиги шартнома томонини мажбуриятларни лозим даражада бажармаганлик учун жавобгарликдан озод қилади, бироқ уни бажармасликдан эмас. Бу шунинг аниқлашдигани, ушбу ҳолатлар тугагандан сўнг, мажбурият бажарилиши лозим.

12. Агар қарздор мажбурияти пул миқдорини тўлашдан иборат бўлса, қарздор форс-мажор ҳолатига ҳавола қилиши мумкинми?

Йўқ, форс-мажор пул миқдорини тўлашга ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди. Қарздор тўловни амалга ошириши шарт, акс ҳолда у кечиктирилганлик учун жавобгар бўлади, натижада унга нисбатан жарима ва неустойкалар каби барча турдаги жавобгарлик тегишли бўлади. Масалан, агар қарздорга тўловни кечиктириш шарти билан хизматлар кўрсатилган бўлса, қарздор форс-мажор ҳолатига ҳавола қилиб, хизматлар учун ҳақ тўламаслигига йўл қўйилмайди.

Пул мажбуриятлари учун "вазиратнинг жиддий ўзгариши" тушунчаси муҳим аҳамият касб этади, уларга асосан қарздор суддан шартномага ўзгартириш киритишни сўраши мумкин бўлади (аммо судлар бунга камдан-кам ҳолларда руҳсат беради).

13. Контрагент шартномани бекор қилса, қарздор контрагентдан олинган пул миқдорини ушлаб қолиши мумкинми?

Йўқ, мажбурият қарздор томонидан бажарилмаганлиги сабабли, умумий қоида тариқасида, у олинган барча пуллари контрагентга қайтариши шарт. Масалан, агар туроператор туристдан пул олган бўлса, лекин уни танланган сафарга жўната олмаса ёки сафар мамлакатидан муддатидан олдин қайтарган бўлса, у ҳолда туроператор пулни туристга қайтариши керак, боиси хизмат кўрсатилмаган ҳисобланади.

Туризм ва фуқаро авиаташувчи каби соҳалар учун истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчилик қўлланилади.

14. Қарздор ўз мажбуриятларини бажармаслик учун ўз контрагентларида форс-мажор ҳолатлари юз берганига ҳавола қилиши мумкинми?

Башарти қарздор воситачи бўлиб, унинг ўзбек ёки чет эллик етказиб берувчиси учун форс-мажор ҳолати юзага келгани туфайли, мажбуриятни бажара олмаса, мазкур ҳолат форс-мажор ҳолат ҳисобланмайди. Жавобгарликдан озод бўлиши мумкин эмас. Амалдаги қонунчиликка асосан қарздорнинг етказиб берувчилари томонидан мажбуриятларнинг бажарилмаслиги форс-мажор вазиятлар жумласига кирмайди (ЎЗР ФК 333-мод. 3-қ.). Бу каби ҳолатларда биз мажбуриятни ҳар қандай ҳолда бажариш учун муқобил етказиб берувчиларни излашни тавсия этамиз.

15. Суғурта компаниялари коронавирус туфайли компенсацияни тўлашдан бош тортиши мумкинми?

Буларнинг барчаси қандай суғурта шартномаси тузилганига боғлиқ. Агар бу ҳаёт ва соғлиқни суғурта қилиш шартномаси бўлса, унда суғурта ҳодисаси сифатида ЎРВИ (ўткир

респератор вирусли инфекциялар) касаллигининг ҳар қандай турини кўзда тутиш мумкин, бу ҳолда суғурта компанияси компенсация тўлашга мажбур бўлади.

Башарти бу фуқаро жавобгарлиги суғуртаси ёки тадбиркорлик таваккалчилигини суғурталаш бўлса, кўпинча шартномада инсонлар ва ҳайвонларнинг юқумли касалликлари тарқалишининг тўғридан-тўғри ёки билвосита оқибатлари, ҳукумат қарорлари билан инсонлар ҳаракатланиши чекланиши, пандемия, эпидемия ҳавфи билан боғлиқ чекловлар натижасида даромад йўқотиш, суғурта ҳодисаси этиб ҳисобланмайди. Бундай ҳолда, суғурта компанияси компенсация тўлашни рад этиш ҳуқуқига эга. Аммо, аниқ жавоб бериш учун шартномадаги суғурта товони ҳолатини диққат билан ўрганиш керак.

16. Агар қарздор мажбуриятни бажара олсада, лекин уни бажариш ҳаражатлари сезиларли даражада ошган бўлса, нима қилиш лозим?

Бундай ҳолда форс-мажор ҳолатига ҳавола қилиб бўлмайди. Биринчи навбатда, шартномани кўриб чиқиш ва ҳаражатлар ошиши бўйича таваккалчилик қайси томонда эканлигини аниқлаб олиш керак. Масалан, агар шартнома матнидан, қонун ҳужжатлари ўзгариши хавфи қарздорнинг зиммасида бўлса, у қўшимча ҳаражатларни ўзига олиши ва мажбуриятни бажариши шарт. Бажармаслик шартнома бузилиши деб ҳисобланади ва жавобгарликка олиб келади.

Мабодо бундай хавф контрагент зиммасига юклатилган бўлса, у мажбуриятни бажариш учун қўшимча ҳаражатларини тўлашга мажбур. Агар шартномада ҳеч қандай қоида йўқ бўлса, унда умумий қоида қўлланилади - қарздор мажбуриятни бажариш ҳаражатларини мустақил равишда қоплайди. Агар ҳаражатлар мажбуриятни бажариш билан бевосита боғлиқ бўлмаса, ундай ҳолда вазиятнинг жиддий ўзгаришига ҳавола қилиш мумкин.

17. Вазиятнинг жиддий ўзгариши нима дегани? Унинг форс-мажор ҳолатидан фарқи.

Форс-мажор ҳолатини вазиятнинг жиддий ўзгариши (ВЖЎ) дан фарқлаш учун қуйидаги мантиққа асосланиш лозим. Форс-мажор мажбуриятнинг бажарилишини бутунлай тўсиб қўяди, ВЖЎ эса бажарилишини анча мураккаблаштиради, холос. Бунда айтилиши вақтда қуйидаги барча шартлар юз бериши лозим (ЎЗР ФК 383-мод.):

- шартномани тузиш пайтида тарафлар вазиятда бундай ўзгариш юз бермайди, деб ҳисоблаган бўлсалар;
- вазиятнинг ўзгаришини келтириб чиқарган сабабларни, улар пайдо бўлганидан кейин манфаатдор тараф шартноманинг хусусиятига ва муомала шартларига кўра ўзидан талаб қилинадиган даражада виждонийлик ва эҳтиёткорлик қилган бўлишига қарамай, бу сабабларни енга олмаган бўлса;
- шартномани унинг шартларини ўзгартирмасдан бажариш тарафлар мулкӣ манфаатларининг шартномага мос келадиган нисбатини бузса ва манфаатдор тарафга зарар етказса, натижада улар шартнома тузишда умид қилишга ҳақли бўлган нарсадан кўп даражада маҳрум бўлсалар;
- иш муомаласи одатларидан ёки шартноманинг моҳиятидан вазиятнинг ўзгариши хавфига манфаатдор тараф учраши кераклиги англашилмаса.

18. Қарздорга вазиятнинг жиддий ўзгариши нима беради?

Қарздор мажбуриятни бажариши шарт. Аммо у шартнома шартларини ўзгартириш ёки уни бекор қилиш, шунингдек ҳаражатларни қайта тақсимлашни талаб қилишга ҳақли. ЎЗР ФК 383-моддасига мувофиқ, вазиятнинг жиддий ўзгариши оқибатида шартнома бекор қилинганида суд ҳар қандай тараф талаби билан шартномани бекор қилиш оқибатларини аниқлашда тарафларнинг ушбу шартномани бажариш билан боғлиқ ҳаражатларини улар ўртасида адолатли тақсимлаш зарурлигига асосланади.

Вазиятнинг жиддий ўзгариши муносабати билан шартноманинг ўзгартирилишига шартномани бекор қилиш ижтимоий манфаатларга зид бўлган ёки тарафларга шартномани суд томонидан ўзгартирилган шартлар асосида бажариш учун талаб қилинадиган харажатлардан анча ортиқ зарар келтирадиган фавқулдда ҳолларда суд қарори билан йўл қўйилади.

19. Агар барча ходимлар масофавий иш тизимига ўтказилса, ижара ҳақини тўламаслик мумкинми?

Умуман тўламасликнинг имкони йўқ. Ижарага берувчи қарашига кўра, ижара тўловини вазиятнинг жиддий ўзгариши асосида қайта ҳисоблашни талаб қилиш мумкин (ЎзР ФК 383-мод.).

Шунингдек, уйда туриб ишлашни тавсия этган ёки инсонларни бир хонада ихчам тўпланиб туришини чеклаган ҳар қайси республика ёки маҳаллий ҳокимият органлари қарорларига ҳавола қилиш фойда беради.

20. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхонаси. Коронавирус ҳавфи туфайли сўнгги вақтларда буюртмачилар оқими пасайиб, даромад ҳам тушиб кетди. Бу форс-мажор сифатида биноларни ижараси бўйича тўловларни кечиктириш ёки камайтириш, шунингдек, илгари олинган кредит бўйича тўловларни тўхтатиб туриш учун сабаб бўладими?

Йўқ, бундай ҳолатлар форс-мажор ҳолати эмас. Қонун ва шаклланган суд амалиётига кўра, енгиб бўлмайдиган куч ҳолатларига тадбиркорлик таваккалчилиги, хусусан, корхонанинг иқтисодий аҳволининг ёмонлашиши, молиявий-иқтисодий инқироз, валюта курсининг ўзгариши ва миллий валютанинг девальвацияси кабилар кирмайди.

Юқоридаги ҳолатларда контрагентлар билан шартнома шартларига ўзгартириш киритиш бўйича музокаралар олиб бориш керак.

Ижарага берувчи билан муносабатни (ижара шартномасини ўзгартириш ёки ижара шартномасидан воз кечиш) ҳал қилиш учун, пандемия муносабати билан қабул қилинган норматив ҳужжатларга (Ўзбекистон Республикаси Президенти, Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати) таяниб, судгача ва суд тартибида ЎзР ФК 349-350 ва 383-моддаларини фойдаланиб ҳал қилиш тавсия этилади.

21. Ҳукумат қарори билан фитнес маркази (бассейн, кафе ва бошқалар) ёпилди. Форс-мажор ҳолатига ҳавола қилиб, савдо маркази эгасига ижара ҳақини тўламаслик мумкинми?

Агар COVID-19 пандемияси муносабати билан **Ҳукумат ва бошқаларнинг қарори** асосида корхона мижозлар учун ёпилса, форс-мажор ҳолати юзага келади, демак, мажбуриятларни бажармаганлик учун неустойкадан озод бўлиш фақат мижозлар олдидаги мажбуриятларга тегишли бўлади. Ижара ҳақини тўлаш бўйича мажбуриятларни бажара олмаслик корхона ёпилиши билан бевосита боғлиқ эмас, боиси корхонада сотишдан тушган даромаддан ташқари нақд пул олишнинг бошқа манбалари ҳам бўлиши мумкин (кредит, таъсисчидан олинган қарз). Ўз навбатида, **ЎзР ФК 333-моддаси 3-қисмига мувофиқ қарздорда зарур пул маблағи йўқлиги форс-мажор ҳолати деб топилмайди.**

Янги ҳуқуқий нормалар қабул қилиниши, Олий суд Пленуми, ЎзР тушунтиришлари қабул қилингунига қадар – ижарачига ёки судга ижара ҳақини камайтириш учун форс-мажор ҳолати тўғрисида хулоса бериш учун асос мавжуд эмас, аммо ижарачи билан муносабатларга нисбатан ЎзР ФК 349-350 ва 383-моддаларини қўллаш учун асослар мавжуд.

ЎзР ВМ 23.02.2020 йилги 176-сон қарори 1-бандига мувофиқ республика ҳудудида барча кўнгилочар объектлар, шу жумладан тунги клублар, дискотека, ресторан, кафе, ошхона, чойхона, спа ва массаж салонлар ва бошқалар фаолияти тўхтатилган.

- 22. Воситачи компания кўплаб компаниялар билан йирик етказиб бериш шартномаларига эга. Сўнгги пайтларда талаб ортиб бормоқда, аммо импорт товарларини етказиб берувчилар чегарада форс-мажор ҳолат туфайли ўз вақтида ва зарур ҳажмда етказиб беришни таъминлай олмайдилар. Ушбу ҳолат воситачи компания учун форс-мажор ҳодиса ҳисобланиши мумкинми?**

Йўқ, ҳисобланмайди. ЎзР Фуқаролик кодекси 333-моддаси 3-қисмида тўғридан-тўғри тарзда, жумладан қарздорнинг контрагентлари томонидан мажбуриятларнинг бузилиши, мажбуриятни бажариш учун зарур товарларнинг бозорда йўқлиги, қарздорда зарур пул маблағларининг бўлмаганлиги форс-мажор вазиятлар жумласига кирмаслиги белгиланади.

- 23. Кўргазма ташкилотчилари ва кўпчилик фуқаролар иштирокида ўтказиладиган бошқа тадбирлар ташкилотчилари, ҳокимият томонидан тақиқлар жорий этилиши муносабати билан нима қилишади? Бу форс-мажор ҳолат ҳисобланадими? Агар шундай ҳолат деб топилса, ташкилотчилар ва уларнинг мижозлари учун қандай оқибатлар юзага келади?**

Ҳа, бу форс-мажор ҳолати ҳисобланади. Амалдаги қонунчилик мажбуриятни тугатиш учун асос сифатида давлат ҳокимияти органи ҳужжати чиқиши натижасида мажбуриятни бажариш мумкин бўлмаслиги ҳолатини мустаҳкамлайди (ЎзР ФК 350-мод.). ЎзР ВМ 23.02.2020 йилги 176-сон қарори оммавий тадбирлар, шу жумладан маданият, кўргазма, спорт, кўнгилочар ва маънавий тадбирлар ўтказишни вақтинча тақиқлайди. ЎзР ФК юқоридаги қоидаларига биноан, бошқа ҳудудларда ҳокимият органлари томонидан бундай чеклашлар жорий этилиши, ушбу тадбирларни бекор қилиш ва уларни тайёрлаш ва амалга ошириш билан боғлиқ бўлган шартномавий мажбуриятларини бекор қилиш учун асос бўлади. Бу ҳолатда томонлар мажбуриятлар бузилганлиги учун жавобгарликдан озод қилинади, ва шартномада бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, қоида тариқасида, бажарувчи томонидан қилинган ҳақиқий харажатлар чегириб ташланган ҳолда, омонат, аванс тўловлари ва бошқа тўловлар қайтариб берилади.

- 24. Коронавирус тарқалиши хавфи туфайли савдо ва кўнгилочар марказларни, шунингдек, бошқа савдо, умумий овқатланиш корхоналари, маданият ва дам олиш масканларини ёпиш тўғрисидаги қабул қилинган қарор форс-мажор ҳолат ҳисобланадими? Бундай тан олиш тадбиркор томонидан тузилган бинолар ёки хоналарни ижарага олиш шартномаларини ўз ўзидан бекор қилишга олиб келадими?**

Бундай чекловлар форс-мажор ҳолати сифатида тан олинади ва шартнома бўйича жавобгарлик масаласини ҳал қилишга таъсир қилади. Бироқ, бу ижара шартномалари ўз ўзидан бекор бўлишини келтириб чиқармайди. Бу ҳолда, ижарачи ижара шартномаси ёки ЎзР Фуқаролик Кодекси қоидалари асосида ижара берувчидан шартнома шартларини ўзгартириш тўғрисида, масалан, ижара тўловларини камайтириш ёки уларни чеклов муддати давомида кечиктириш (бўлиб-бўлиб тўлаш) ёки шартномани бекор қилиш тўғрисида талаб қилишга ҳақли.

- 25. Чет элда ишлаб чиқарилган ускуналар сотиб олдик, у кафолат муддати ичида ишдан чиқди. Чет элликлар киришига тақиқ жорий этилани боис ишлаб чиқарувчи ўз мутахассисларини Ўзбекистонга ускунани таъмирлаш учун юбора олмайди. Бу ишлаб чиқарувчи фирма учун форс-мажор ҳолат деб топиладими?**

Ҳа, бу форс-мажор ҳолати ҳисобланади. Жумладан, ЎзР ВМ 23.02.2020 йилги 176-сон қарори 1-бандига мувофиқ, дунёнинг барча давлатлари билан Ўзбекистон Республикаси ўртасида мунтазам авиақатновлар тўхтатилган, хорижий давлатлар фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар, шунингдек автобус, енгил автотранспорт ва темир йўл транспорти воситаларида йўловчи ташувчи транспорт воситаларининг чегара ўтказиш пунктлари орқали кириб келиши тўхтатилган.

26. Форс-мажор ҳолат тўғрисидаги сертификатни расмийлаштириш учун Савдо-саноат палатасига қандай ҳужжатлар тақдим этилиши керак?

Умумий қабул қилинган тартибга кўра, аризачи тақдим этиши керак бўлган асосий ҳужжатларга: мурожаат қилиш сабаблари ва асослари батафсил кўрсатилган ариза, шартнома нусхаси ва унинг иловалари, аризачи ҳуқуқини белгиловчи ва рўйхатга олиш ҳужжатлари нусхалари, шунингдек ваколатли органлар ҳужжатлари, шу жумладан давлат органларининг тақиқловчи ёки чекловчи чоралари ва ариза берувчи аризада форс-мажор ҳолат сифатида ҳавола қилган ҳодисани тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар киради.

Форс-мажор ҳолатларни тартибга солишга оид норматив ҳужжатлар рўйхати:

- Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. Т.: Адолат, 2019.;
- Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси (янги таҳрирда), (ЎзР Қонуни 30.12.2019 й. ЎРҚ-599);
- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 19.03.2020 йил «Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг иқтисодий тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-5969-сон фармони;
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 23.03.2020 йил «Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 176-сон қарори;
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 24.06.2009 йил «Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида»ги 177-сон қарори.
- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 15.09.2015 йил «Ташувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида»ги 266-сон қарори;
- Вазирлар Маҳкамасининг 15.02.2005 йил 63-сон қарорига илова – «Енгиб бўлмайдиган кучлар (форс-мажор) ҳолатларини тасдиқлаш тартиби тўғрисидаги низом».

Ушбу эслатма COVID-19 тарқалиши оқибатида юзага келган инқирозли вазият туфайли кейинги ҳаракатларга оид умумий тушунчани шакллантириш мақсадида тайёрланган. Ушбу материал ҳуқуқий маслаҳат маҳсули сифатида кўрилмаслиги керак. Ҳар бир алоҳида ҳолат мутахассисларни жалб қилган ҳолда ўрганиб чиқиши лозим.

INTERLEX юридик компанияси Ўзбекистоннинг етакчи юридик компанияларидан бири бўлиб, давлатимиз ичида ва халқаро миқёсда бой иш тажрибасига эга. Асосий ихтисослиги корпоратив ҳуқуқ бўлган INTERLEX, дунёнинг деярли исталган жойида мижозларга ўз манфаатларини ҳимоя қилиш, битимлар ва лойиҳаларни юритиш учун ҳар томонлама ҳуқуқий ёрдам беради. Компания ўз мижозлари манфаатларини барча судларда ва халқаро тижорат арбитражларида ҳимоя қилиш борасида катта тажрибага эга.

INTERLEX мижозларнинг аниқ эҳтиёжлари учун лойиҳанинг хариталарини маҳаллий ва халқаро стандартларга қатъий риоя қилган ҳолда шакллантириш учун кенг имкониятлар тақдим этади.

Компания бир неча йил давомида ўз фаолиятини профессионал ҳуқуқий ёрдамни энг қисқа вақт ичида ва мослашувчан шартларда кўрсатишга қаратиб келмоқда, бу эса мижозларнинг стратегик мақсадларига эришишни таъминламоқда. Энг яхши натижаларга эришиш учун, INTERLEX ҳар томонлама баркамол шахслар ва ўз ишига содиқ мутахассислардан иборат жамоага эга бўлиб, улар мижозларнинг муаммоларини ҳал қилишда ҳар қандай тафсилотларни ва юзага келиши мумкин бўлган ҳавф-хатарларни ҳисобга оладилар.

INTERLEX юридик компанияси
Манзил: Тошкент ш., Ш.Руставели, 116/2
тел.: +99890 008-1-008
сайт: www.interlex.uz
e-mail: info@interlex.uz

